

Teresa Kostkiewiczowa

Cardinal Stefan Wyszyński University,
Polish Academy of Sciences, Poland
e-mail: terkost@o2.pl
ORCID: 0000-0001-5838-253X

HOW TO STUDY THE ENLIGHTENMENT: A CULTURAL AND LITERARY PERSPECTIVE

Abstract

Polish research on the Enlightenment developed in the first half of the 20th century but gained new momentum in the period after the Second World War. At that time, efforts were made to outline a picture of the phenomenon with a strong ideological character, but also a program of recognising important and hitherto not widely studied areas, above all of the literary cultures, was developed. A systematic exploration of sources was also started, and preparations for scientific editions of literary works were undertaken. These activities meet two permanently up-to-date requirements: an interdisciplinary, comparative, historical and ideological approach, as well as the necessary and constant contact with the source material.

The research examined the source, sociological-cultural, structuralist and historical-ideological perspectives but focused on the Enlightenment itself. In this situation, the works should be primarily contextual. Based on the previous and new critical studies, it is necessary to undertake systematic research on the position and role of the Enlightenment in the development of Polish culture — in the context of old Polish culture and Romanticism and the phenomenon of modernity. A good reference to this issue is the already introduced concept of change, which allows to dynamise the image and situate the phenomenon of the Enlightenment in the broader time perspective.

The second — related to the previous — problem that requires theoretical reflection and reflection on the source material is the anthropological perspective of viewing literature and culture. Such issues as ways of constructing the speaking “I” in different literary genres, ways of expressing the identity of the “I” and shaping the collective identity may shed new light on the epoch, require research consideration and reference to the main tendencies of the so-called new humanities. Such approaches will make it possible to introduce research on the Enlightenment into the dialogue with the latest tendencies of this humanities, test the usefulness of its proposals for historical works, and check the usefulness of new approaches.

Keywords: modernity, universality, multifaceted research, anthropological projects, literary culture.

We can answer the question of how to study the Enlightenment in two ways. We can treat it as a question of a methodological nature, generally concerning methods of studying eras, trends, cultural periods and similarly structured wholes, but with the assumption that the Enlightenment, as a historically defined time in the linear process of history, is a phenomenon identical to other such wholes separated following similar principles (criteria). It seems, however, that the titular question contains a supposition of another understanding of the Enlightenment, viewing it as a phenomenon of a particular nature and thus requiring specific special approaches and research methods.

If we adopt this way of thinking, another question comes to mind: what is different between the Enlightenment and other cultural and literary phenomena of the same type? In other words — what is the Enlightenment? Such reflection — already initiated by thinkers who attempted to grasp the essence of their own time from the internal perspective, so to speak — is also undertaken in the present in various communities. Its effects are published, for example, in “Dix-huitième Siècle”, “Wiek Oświecenia”, the selection of works devoted to Professor Zdzisław Libera, “Czym jest dla mnie Oświecenie” (What the Enlightenment is for me), as well as in original books, primarily those of Maciej Parkitny.¹ The primary ascertainment concerning this separateness of the Enlightenment amounts to the perception of this phenomenon as a time of particular dynamism when fundamental changes occur, resulting from a new formation being shaped in the womb of the classicistic formation: modernity.² Metaphors of a threshold,³ boundary sphere, passage, liminality, used to describe this process, accurately — it seems — reflect this particular situation of the Enlightenment in the process of history. The assumption of movement, activity, conscious pursuit of transformations *throughout* the human world, immanently contained in this process, designates — in this case — methods of research based on obligatory, *holistic*, so to

¹ *Dix-Huitième Siècle: Qu'est-ce les Lumières*, 1973, nr 5; *La recherche aujourd'hui*, 1998, nr 30. *Wiek Oświecenia* 2001, t. 17: *Co to jest oświecenie?* 2001. T. Kostkiewiczowa, *Co to jest oświecenie? Wprowadzenie do dyskusji*, *Wiek Oświecenia: Co to jest oświecenie*, t. 17, Warsaw 2001. M. Parkitny, *Nowoczesność oświecenia*, Poznań 2019. Por. *What is Enlightenment? Eighteenth Century Answers and Twentieth-Century Questions*, ed. J. Schmidt, Berkley-London 1996 (the footnotes list, for example, the most important publications concerning the matters discussed in the argument).

² I refer here to the concept of cultural formations contained in the work of Jerzy Ziomek: *Epoki i formacje w dziejach literatury polskiej*, *Pamiętnik Literacki* 1986, z. 4, s. 23–54.

³ Cf. T. Kostkiewiczowa, *Oświecenie — próg naszej współczesności*, Warszawa 1994; D. Ratajczakowa, *Pierwsze trzydziestolecie XIX wieku jako rezultat przemian sztuki w liminalnym obszarze procesu kulturowego. Z doświadczeń i rozmyślań historyka dramatu i teatru*, *Wiek Oświecenia* nr 17: *Co to jest oświecenie*, Warsaw 2001.

speak, view of the phenomena co-constituting the Enlightenment, tracking their connections and dependencies. Thus, contextuality, situating a selected area or phenomenon of culture within a broader perspective of coexisting phenomena, becomes a requirement. The time of changes and passages necessitates including in the view of a chosen phenomenon a holistic, interdisciplinary, comparative perspective, assuming — on the one hand — the identification of the context of historical and general cultural events and historical and ideational trends of the studied period, and — on the other hand — a systematic exploration of sources, texts of culture, analysed in their artistic uniqueness and aesthetic values. Such actions were not always respected.

Polish studies on the Enlightenment, beginning at the turn of the 19th century,⁴ developed successfully in the first half of the 20th century but gained new momentum in the post-Second World War period. First, in the new political system, there were attempts to paint the picture of the period primarily within a strongly ideologically infused context, perverting the image of cultural processes taking place therein.⁵ In parallel, however, we managed to develop a programme of exploring important areas that had not yet been investigated closely, primarily meaning the literary life and culture, its institutions and their functioning.⁶ Thus, the research covered previously unknown — but developing in the 18th-century — channels of distribution and circulation of products of culture and the new ways of cultural and literary communication that were taking shape.⁷ A continuation of these interests were the studies on the functioning of cultural institutions like — on the one hand — the court, salon, private patronage, and — on the other hand — public theatre,⁸ printing, bookshops, the press, literary critique,⁹ literary cabinets, cafés, literary critique, literary audience.¹⁰ These phenomena were listed

⁴ W. Smoleński, *Przezwrot umysłowy w Polsce wieku XVIII: studia historyczne*, Kraków 1891.

⁵ J. Kott, *O nową syntezę polskiego oświecenia*, „Pamiętnik Literacki” 1950, z. 3/4.

⁶ T. Mikulski, *Stan badań i potrzeby nauki o literaturze wieku Oświecenia*, *Pamiętnik Literacki* XLI, 1950, z. 3/4.

⁷ S. Grzeszczuk, D. Hombek, *Książka polska w ogłoszeniach prasowych XVI-II wieku*, t. 1- , Kraków 1989- ; J. Szczepaniec, *Drukarnia Wolna Jana Potockiego w Warszawie 1788–1792*, Wrocław 1998.

⁸ L. Bernacki, *Teatr, dramat i muzyka za Stanisława Augusta*, Lwów 1925. *Teatr Narodowy 1765–1794*, oprac. J. Jackl, ed. J. Kotta, Warsaw 1967. M. Klimowicz, *Początki teatru stanisławowskiego 1765–1773*, Warsaw 1965.

⁹ T. Kostkiewiczowa, *Krytyka literacka polskiego oświecenia*, w: E. Sarnowska-Temeriusz, T. Kostkiewiczowa, *Krytyka literacka w Polsce XVI i XVII wieku oraz w epoce oświecenia*, Wrocław 1990.

¹⁰ K. Dmitruk, *Oświecenie — archipelagi wspólnot*, w: *Problemy kultury literackiej polskiego oświecenia: studia*, pod red. T. Kostkiewiczowej, Wrocław 1987, s. 13–30.

in both temporal and spatial perspectives, tackling issues from areas identified as literary geography.¹¹ The city, as a centre of public and cultural life as well as a sociocultural organism of sorts, also became an important subject of interest, where processes essential to the shaping of a new type of institutions and interpersonal relationships take place,¹² as well as to the reinterpretation of the previous opposition of city-village, which often takes on the form of the opposition between nature and culture. The results of these studies became a significant factor in the construction of a new image of the period.¹³

The 1950s and 1960s were also a period of a systematic exploration of sources, particularly of scattered texts of period writers and preparing scientific editions of their works. It was accompanied by a textological reflection devoted to preparing methods for publishing 18th-century works,¹⁴ which required an interdisciplinary approach involving knowledge of the period's language and its variability,¹⁵ of the noticeable sociolects and idiolects of edited writers that had been shaped concerning them.¹⁶ The development of the studies on the period was influenced mainly by the creation of the Enlightenment volumes of the fundamental *Bibliografia literatury polskiej "Nowy Korbut"* (Bibliography of Polish Literature "New Korbut").¹⁷ The literary terminology that formed in the Enlightenment was an important research area.¹⁸ Documentary works encompassing the life and works of the most important writer of this

¹¹ E. Aleksandrowska, *Geografia środowiska pisarskiego*, w: *Problemy literatury polskiej okresu oświecenia*, Seria druga. Praca zbiorowa pod red. Z. Golińskiego, Wrocław 1977, s. 217–334. *Wiek Oświecenia* 1998, t. 14: *Problemy geografii literackiej*, Warsaw 1998; J. Snopek, *Prowincja oświecona: kultura literacka Ziemi Krakowskiej w dobie oświecenia 1750–1815*, Warszawa 1992. A. Grześkowiak-Krwawicz, *Gdańsk oświecony. Szkice o kulturze literackiej Gdańska w dobie oświecenia. Die Aufklärung in Danzig. Skizzen über die Danziger Literaturpflege in Zeitalter der Aufklärung*, Warszawa 1998.

¹² T. Kostkiewiczowa, *Wizje miasta w literaturze oświecenia*, „Prace Historyczno-literackie” 16: *Oświecenie. Studia i szkice*, Gdańsk 1993. See also: A. Norkowska, *Miało w piśmiennictwie polskiego oświecenia*, Bydgoszcz 2019.

¹³ B. Baczek, *Rousseau: samotność i wspólnota*, Warsaw 1964.

¹⁴ Z. Goliński, *Edytorstwo — tekstologia: przekroje*, Wrocław 1969.

¹⁵ *Ludzie oświecenia o języku i stylu* [People of the Enlightenment on Language and Style], t. 1–3, oprac. Z. Florczak i L. Pszczółowska, Warszawa 1958.

¹⁶ T. Kostkiewiczowa, *Horyzonty wyobraźni. O języku poezji czasów oświecenia*, Warsaw 1984. W. Lubaś, *Osobliwości językowe poezji Ignacego Krasickiego*, Kraków 1992.

¹⁷ *Bibliografia literatury polskiej "Nowy Korbut"*, t. 4–6 — cz. 1–2: *Oświecenie*, Warsaw 1966–1972

¹⁸ M. Rutkowska, *Terminologia literacka w wypowiedziach o powieści w XVIII wieku*, Wrocław 1975; eadem, *Terminologia dramatu i teatru w polskim oświeceniu*, Poznań 2007.

period, Ignacy Krasicki, were undertaken but finalised and published after the death of their author.¹⁹

Contextual and interdisciplinary analysis of the Enlightenment could also be seen in the approaches to written sources, i.e. in treating the period's entire body of writings and its varieties as a subject of research on the shape of statements, in the interest in various types of discourses: from those inspired by the structuralism and the construction of poetic discourse²⁰ to researching the narrative,²¹ political discourse,²² travel discourse,²³ epistolary discourse,²⁴ and finally — the personal document discourse (memoirs, journals, intimist literature).²⁵ The result of these research interests was the spectacular development of studies (conducted by both researchers of literature and historians) and editions of epistolography, memoirs, and travel diaries, in particular,²⁶ treated as a source to be asked a multitude of research questions. Studies on the history of the main ideas of the period, e.g., freedom, flourished,²⁷ as well as studies on the ideological and worldview faces of the Enlightenment.²⁸

¹⁹ See Z. Goliński, *Kalendarz życia i twórczości Ignacego Krasickiego* [Calendar of Life and Works of Ignacy Krasicki], edited and with a foreword by M. Górski, Poznań, 2011.

²⁰ T. Kostkiewiczowa, *Kniaźnin jako poeta liryczny*, Wrocław 1971. Eadem, *Klasycyzm, sentymentalizm, rokoko. Szkice o prądach literackich polskiego oświecenia*, Warsaw 1975.

²¹ Z. Sinko, *Powieść zachodnioeuropejska w kulturze literackiej polskiego oświecenia*, Wrocław 1968, as well as other publications by this author on the narrative prose of the Polish Enlightenment. G. Zając, *Fabula powieści polskiego oświecenia*, Kraków 2002. R. Magryś, *Bohater literacki powieści stanisławowskiej: poszukiwanie współczesnej interpretacji artystycznego fenotypu*, Rzeszów 2014.

²² A. Grześkowiak-Krwawicz, *O formę rządu czy o rząd dusz? Publicystyka polityczna Sejmu Czteroletniego*, Warszawa 2000. Eadem, *Dyskurs polityczny Rzeczypospolitej obojga Narodów: pojęcia i idee*, Toruń 2018.

²³ J. Ryba, *Motywy podróżnicze w twórczości Jana Potockiego*, Wrocław 1993. *Polski Grand Tour w XVIII i początku XIX wieku*, red. A. Ročko, Warszawa 2014.

²⁴ Major editions: *Korespondencja Adama Naruszewicza 1762–1769*, wyd. J. Platt, Wrocław 1959; *Korespondencja Ignacego Krasickiego 1743–1801*, z papierów L. Bernackiego wydali Z. Goliński, M. Klimowicz, R. Wołoszyński, t. 1–2, Wrocław 1958.

²⁵ Cf. among other things: A. Ročko, *Pamiętniki zesłańców syberyjskich w XVIII wieku*, Olsztyn 2001. E. Wichrowska, *Twoja śmierć. Początki dziennika intymnego w Polsce na przełomie XVIII i XIX wieku*, Warsaw 2012.

²⁶ Cf. *Staropolskie podróżowanie* [Old-Polish Travelling], red. B. Rok, F. Wolański, Kraków-Wrocław, 2016; zob. też seria wydawnicza relacji z podróży *Peregrinationes Sarmatorum*, Kraków–Wrocław.

²⁷ J. Maciejewski, *Dylematy wolności. Zmierzch sarmatyzmu i początki oświecenia w Polsce*, Warsaw 1994. A. Grześkowiak-Krwawicz, *Regina Libertas: wolność w polskiej myśli politycznej*, Gdańsk 2006.

²⁸ J. Snopek, *Objawienie i Oświecenie: z dziejów libertynizmu*, Wrocław 1986. S. Janeczek, *Oświecenie chrześcijańskie. Z dziejów polskiej kultury filozoficznej*, Lublin 1994. *Motywy religijne w twórczości pisarzy polskiego oświecenia*, red. T. Kostkie-

At the same time, researchers of the 18th century did not remain indifferent to the methodological frenzy of the humanities in the 1960s and 70s, attempting to utilise its inspirations to explore literary works. The impact of the structuralist methodology found its expression in the interest in the interpretation of single works, their substantive motifs, structure, the sender-recipient system,²⁹ and linguistic shape. An example of such an approach rooted in the structuralist methodology were, among other things, “readings” of the pre-eminent writers of the 18th century taking place in recent years.³⁰ At the same time, a belief manifested in such an approach that the starting point for learning the literary whole is a thorough contemplation of its constituent singular parts, beliefs that micro-research of work is an inalienable condition and a starting point for generalisations and building a holistic vision of the period.

The humanities research in Poland has been developing in contact with international science and did not remain indifferent to the appearance of a multitude of “turns” to the continuous search for new areas of exploration, primarily related to the nature of research methods. Thus, scientists began reading literary works and other documents of the period not just as sources of knowledge about the daily and private lives of various communities and social strata but also as a representation of dailiness, using characteristic means of building images of human activities in all spheres of human existence.³¹ Rituals used in public life situations were also studied, as were requirements for the participants in official activities, meetings, and celebrations.³² New research interests included — on the one hand — e.g. the world of things,³³ the kitchen,³⁴ fashion, upbringing of children, family relations,³⁵ the position of

wiczowa, Lublin 1995. *Wiek XVIII — między tradycją a oświeceniową współczesnością: hermeneutyka wartości religijnych*, red. B. Kuczera-Chachulska, T. Chachulski, współpraca J. Snopek, Warsaw 2017.

²⁹ P. Matuszewska, *Gry z adresatem. Studia o poezji i epistolografii wieku oświecenia*, Wrocław 1999.

³⁰ Cf. the series *Czytanie poetów oświecenia* [Reading the Poets of the Enlightenment] (Franciszek Dionizy Książnin, Ignacy Krasicki, Stanisław Trembecki, Franciszek Karpiński).

³¹ *Publiczne, prywatne, intymne w kulturze XVIII wieku* [Public, Private, Intimate in the 18th-Century Culture], ed. T. Kostkiewiczowa, Warsaw, 2004.

³² J. Ryba, *Uwodzicielskie oblicza oświecenia. Szkice obyczajowe*, I-II, Katowice 1994, 2002. Idem, *Oświeceniowe „tutti frutti”. Maskarady — konwersacja — literatura*, Katowice 2009.

³³ J. Dumanowski, *Świat rzeczy szlachty wielkopolskiej w XVIII wieku*, Toruń 2006.

³⁴ S. Czerniecki, *Compendium ferculorum albo zebranie potraw*, wydali i opracowali J. Dumanowski i M. Spycha, Warszawa 2009.

³⁵ P. Kaczyński, *Rodzina w literaturze stanisławowskiej: motywy — konwencje — poglądy*, Wrocław 2009.

women,³⁶ methods of passing the time, entertainment and pleasures,³⁷ and — on the other hand — the dailiness of the parliament, tribunal, temple, and court.³⁸ In all these phenomena, not just their literal dimension was shown, but also semantic properties of an axiological nature. As a result, typical behaviours become signs of attitudes and views of an ideational nature, such as clothes, the appearance of a household, and the preferred mode of living³⁹. It was accompanied by investigations of the cultural use of symbols, e.g., emblematic referring to the national community, among other things⁴⁰.

Research conducted in the final decades of the 20th century considered the source perspective, the sociology of culture perspective, the structuralist perspective, and the history of ideas perspective. The beginning of the 21st century marked itself by researchers' attempts to establish contact with the directions of the so-called "new humanities" to test their usefulness in studies of the old culture. Among all the "turns" that arose in this field, it turned out that the most attractive one which matched the nature of the period was the perspective of cultural anthropology. At the centre of such research was a human person as an entity that manifests itself more and more clearly, voicing their opinions in a literary modal framework, pursuing self-knowledge and expression of their identity. Such a person, manifesting itself in the texts of culture, became the subject of multidirectional observation also of their somatic, emotional and rational nature, their place in the world, methods of their knowing and experiencing the social and natural reality, as well as forms of their activity and interactions with the environment. Such questions as the methods of structuring the "I" speaking in different literary genres, manifesting its subjectivity as well as an understanding of human nature and existence, appeared in studies indirectly or were formulated by the programme as research goals and postulates, both in relation to

³⁶ *Pisarki polskie epok dawnych* [Female Polish Writers of Old Eras], ed. K. Stasiewicz, Olsztyn 1998. *Kobieta epok dawnych w literaturze, kulturze i społeczeństwie*, pod red. I. Maciejewskiej i K. Stasiewicz, Olsztyn 2008. *Słynne kobiety w Rzeczypospolitej XVIII wieku*, red. A. Ročko, Warszawa 2017.

³⁷ *Przyjemność w kulturze epoki rozumu*, ed. T. Kostkiewiczowa, Warsaw 2011.

³⁸ *Dwory magnackie w XVIII wieku*, pod red. T. Kostkiewiczowej i A. Ročko, Warsaw 2005.

³⁹ A. Ročko, *Kontusz i frak: o symbolice stroju w XVIII-wiecznej literaturze polskiej*, Warszawa 2015; J. Pluciennik, *Nowożytny indywidualizm a literatura: wokół hipotez o kreacyjności Edwarda Younga*, Kraków 2006. T. Kostkiewiczowa, *Problem podmiotowości w liryce Książnina. „Do Piotra Borzęckiego”*, w: *Czytanie Książnina*, pod red. B. Mazurkowej i T. Chachulskiego, Warszawa 2010, s. 131–142.

⁴⁰ T. Kostkiewiczowa, *Mnemozyne i córki. Pamięć w literaturze polskiej drugiej połowy XVIII wieku*, Toruń 2019; M. Górska, *Polonia — Respublica — Patria: personifikacje Polski w sztuce XVI-XVIII wieku*, Wrocław 2005.

-individual works and to the holistically viewed body of work of writers, their features and place in the cultural space of the period. Issues of collective subjectivity and its role in transformations of consciousness and worldview were tackled similarly and issues inspired by memory studies of the representation of memory and its significance to the shaping of the individual and collective identities.

Such conceptualisations enable us to introduce the Enlightenment studies to a dialogue with the most recent trends of these humanities, test the usefulness of its propositions for historical works, and determine epistemic benefits for the knowledge about the period. They also enable us to build bridges between various research disciplines. Thus, for instance, the research on the history of ideas and daily life correspond to strictly historical knowledge and complement the studies on material culture and domestic affairs. Investigations of the participation of writing in the socio-political life of the period, committed to the current acts of commemorative creation, are located at the boundaries of event history and the history of writing.⁴¹ Required from the point of view of ideational and aesthetic programmes of the period, studies on the quality of education correspond to the interests of the history of science,⁴² while studies on aesthetic and literary ideas, including transformations of the category of grandeur,⁴³ fit the field researched by historians of art⁴⁴ and philosophers. Learning about the institutions of production, distribution, and circulation of writing and other texts of culture contributes to the knowledge about interpersonal relationships of society as part

⁴¹ *Poezja okolicznościowa [Commemorative Poetry] w polskiej literaturze 1730–1830*, t. 1–2, pod red. M. Nalepy, G. Trościńskiego, R. Magrysia, Rzeszów 2014.

⁴² M. Chamcówna, *Uniwersytet Jagielloński w dobie Komisji Edukacji Narodowej*, t. 1–2, Wrocław 1957–1959. S. Janeczek, *Edukacja oświeceniowa a szkoła tradycyjna: z dziejów kultury intelektualnej i filozoficznej*, Lublin 2008. Puchowski, *Collegium Nobilium Societatis Jesu w Warszawie: z dziejów edukacji historycznej*, Gdańsk 1995. Idem, *Edukacja historyczna w jezuickich kolegiach Rzeczypospolitej 1656–1771*, Gdańsk 1999; Idem, *Jezuickie kolegia szlacheckie w Rzeczypospolitej Obojga Narodów: studia z dziejów edukacji elit*, Gdańsk 2007; idem, *Komisja Edukacji Narodowej. Studia i szkice z dziejów polskiej kultury intelektualnej*, Lublin 2018.

⁴³ J. Pluciennik, *Retoryka wzniosłości w dziele literackim*, Kraków 2000. K. Warzonkowski, *Wyobrażenia i wzniosłość teoriopoznawcze podstawy wybranych brytyjskich koncepcji estetycznych XVIII wieku*, Toruń 2010.

⁴⁴ S. Pietraszko, *Doktryna literacka polskiego klasycyzmu*, Wrocław 1966. P. Żbikowski, *Klasycyzm postanisławowski: zarys doktryny*, Warsaw 1999. Z. Rejman, *Świadomość literacka oświecenia: wybrane problemy*, Warsaw 2002. Zob. też: *Oświecenie o literaturze: wypowiedzi pisarzy polskich 1740–1810*, opr. T. Kostkiewiczowa i Z. Goliński, t. 1–3, Warszawa 1993–1995. *Europejskie źródła myśli estetyczno-literackiej polskiego oświecenia: antologia wypowiedzi pisarzy francuskich, niemieckojęzycznych i angielskich 1674–1810*, oprac. T. Kostkiewiczowa i Z. Goliński, Warsaw 1997.

of sociology. At the same time, works concerning literary subjectivity constitute a bridge between the history of literature and cultural anthropology. On the other hand, works inspired by structuralism that analyse artistic forms of literature, immanently connected with epistemological attitudes, correspond to the interests of history of philosophy and can serve as an introduction to the studies on the concept of understanding and learning about the world, philosophy of the subject, the historicity of humans. The issue of the Enlightenment's reason and rationality also fits in the areas of both literary and philosophical research.⁴⁵

In research directions and methodologies outlined here, the focus is primarily placed on the observation of trends characteristic of the age of lights from the internal perspective, so to speak, on the nature of transformation processes in various fields of cultural activity and oral creativity, perceived, so to speak, "from within" this whole. Nonetheless, the realisation of the postulate of contextual and comparative vision of the era requires more comprehensive approaches, placing the studied phenomena against external cultural processes. Therefore, studies on the antique tradition in the age of lights were undertaken.⁴⁶ It is necessary to continuously conduct systematic research — based on previously gained knowledge — on the situation and role of the Enlightenment in the developmental trend of Polish culture; on the one hand, against Old Polish culture⁴⁷ and Romanticism⁴⁸; on the other hand, against the phenomenon of modernity.⁴⁹ Such explorations of a comparative nature in domestic culture enable us to determine the place of the period in its developmental process and its role in transformations leading to the shaping of a new cultural paradigm. It is a perspective of a *change* taking place in all spheres of culture and infusing the entire phenomenon with a processual nature, demonstrating the generating mechanisms of the process of changes and making the image of the period more dynamic.⁵⁰ Complementary to these explorations are external compar-

⁴⁵ M. Parkitny, *Świadomość religijna Ignacego Krasickiego w kręgu fideizmu i oświeceniowego sceptycyzmu*, w: *Wiek XVIII — między tradycją a oświeceniową współczesnością*, s. 234–280.

⁴⁶ *Antyk oświeconych* [Antiquity of the Enlightened]. *Studia i rozprawy o miejscu starożytności w kulturze polskiej XVIII wieku*, pod red. T. Chachulskiego, Warsaw 2012.

⁴⁷ T. Chachulski, *Opóźnione pokolenie: studia o recepcji „głębokiej” Jana Kochanowskiego w poezji polskiej XVIII wieku*, Warsaw 2006.

⁴⁸ P. Żbikowski, *W pierwszych latach narodowej niewoli. Schyłek polskiego oświecenia i zwiastuny romantyzmu*, Wrocław 2007.

⁴⁹ M. Parkitny, *Nowoczesność oświecenia* [Modernity of the Enlightenment], *passim*.

⁵⁰ The 3rd Congress of Researchers of the Eighteenth Century was devoted to the issue of change in the Enlightenment ("Wiek osiemnasty jako zmiana: Rzeczpospolita i oświecenie", Poznań 2016). See also M. Parkitny, *Nowoczesność oświecenia*, *passim*.

ative approaches which place the Polish reality in the context of European trends and signify similarities and differences within the cultural whole of the continent.⁵¹ It is a very significant yet still not fully exploited research area that requires particular competencies and knowledge; conducting such research is, however, necessary to better understand the situation and nature of the Polish Enlightenment. Summarising contemporary research, projects of a synthetic nature appeared in the 70s; attempts to summarise current knowledge about the Enlightenment. They took on two forms: Mieczysław Klimowicz's academic textbook "Oświecenie" ("The Enlightenment", Warsaw, 1977, and subsequent issues) and "Słownik literatury Polskiego Oświecenia" (Dictionary of the Polish Enlightenment Literature, ed. T. Kostkiewiczowa, Wrocław, 1977, and subsequent issues), containing problem-related articles about the period's basic phenomena of writing and culture.

Contemplations initiated in the middle of the 20th century, mainly by Max Horkheimer and Theodor Adorno, and later by Jürgen Habermas and Zygmunt Bauman,⁵² on the heritage of the Enlightenment and its — negative, according to these researchers — role in the development of the continent have evoked debates and discussions, which did not lead to unequivocal conclusions, to pointing out its significance for modern European transformations. However, they did draw one's attention to certain strictly Enlightenment-based phenomena that were important from the point of view of certain fields of culture, such as sources and the nature of the modern mass culture.⁵³ However, it would seem that

⁵¹ M. Cieński, *Formacja oświeceniowa w literaturze Polski i Niemiec*, Wrocław 1992. M. Klimowicz, *Polsko-niemieckie pogranicza literackie w XVIII wieku. Problemy uczestnictwa w dwu kulturach*, Wrocław 1998. M. Cieński, *Literatura polskiego oświecenia wobec tradycji i Europy*, Wrocław 2013. T. Kostkiewiczowa, *Polski wiek światła. Obszary swoistości*, Wrocław 2002. One should also remember about the contribution of foreign researchers to the knowledge of the Polish Enlightenment, see A. Jobert, *Komisja Edukacji Narodowej w Polsce (1773–1794). Jej dzieło wychowania obywatelskiego*, przeł. M. Chamcówna, Warszawa 1979). J. Fabre, *Stanislas-Auguste Poniatowski et l'Europe des Lumières*, Paris 1952. See also J. Fabre's scattered publications collected in the volume *Od oświecenia do romantyzmu: studia i szkice z literatury polskiej*, Warszawa 1995. Jan IJ. van der Meer, *Literary activities and attitudes in the Stanisławian age in Poland (1764–1795). A social system*, Amsterdam-New York, 2002.

⁵² M. Horkheimer, T. W. Adorno, *Dialektyka oświecenia. Fragmenty filozoficzne*, przeł. M. Łukasiewicz, Warszawa 1994. Z. Bauman, *Wieloznaczność nowoczesna. Nowoczesność wieloznaczna*, Warszawa 1995. J. Habermas, *Splot mitu i oświecenia: Horkheimer i Adorno*, w: idem, *Filozoficzny dyskurs nowoczesności*. Przekład M. Łukasiewicz, Kraków 2000, s. 127–153. *Oświecenie dzisiaj. Rozmowy w Castel Gandolfo*, przyg. i przedmową opatrzył K. Michalski, Kraków 1999.

⁵³ M. Horkheimer, T. W. Adorno, *Przemyśl kulturalny. Oświecenie jako masowe oszczerstwo*, w: idem, *Dialektyka oświecenia*, s. 138–188.

other possibilities are taking shape for studies on the heritage of the Enlightenment in areas that are narrower but significant for the formation of the European culture. Certain cultural, aesthetic, and literary concepts shaped or implemented during the Enlightenment exhibit surprising durability, such as sentimentalism and classicism that were flourishing within the Polish culture.⁵⁴ Suppose we treat these phenomena in a broader sense, not just as literary trends, programming specific patterns of writing and understanding of literary works, but as holistic anthropological projects encompassing the human manner of understanding, human attitude toward reality, and relations (epistemic, social, personal) with others. In that case, their persistence in modern culture will reveal itself as an important phenomenon that inspires the reflection on our contemporary times. We touch here on the issue of timelessness and universality of ideas developed by the Enlightenment, encompassing — seemingly — not just freedom, progress, and tolerance, but also ideas of interpersonal relationships derived from Rousseau's thought, based on empathy and sensitivity to the plight of another person, as well as ideas about the permanence of human nature, constituting the foundation for understanding humankind and circumstances of its existence.⁵⁵ Reflection on these issues is important for understanding the Enlightenment and determining its relation to contemporary times.

The outlined exploratory approach to the Enlightenment is based on the choice and coexistence of different methods of exploration of as abundant source material of this period as possible. Research viewed in this manner is characterised by openness and constant contact with methodological propositions of contemporary humanities, used with the awareness of limitations and incompleteness of each of them. Indeed, we cannot study the Enlightenment from a single point of view, be it literary, historical, or sociological. Only a multifaceted approach to this phenomenon in the history of culture can allow us to discover its complex nature and meaning and place during transformations of the human reality. After all, we must remember that — regardless of the chosen research process — the starting point is always as in-depth analysis of sources as possible, both textual and cultural, which constitutes an inalienable requirement of a responsible humanistic understanding.

⁵⁴ *Klasycyzm. Estetyka — doktryna literacka — antropologia*. [Classicism. Aesthetics — Literary Doctrine — Anthropology] ed. K. Meller, Warsaw 2009. See: T. Kostkiewiczowa, *Klasycyzm — dzieje koncepcji i badań w polskiej nauce o literaturze*, s. 54–55.

⁵⁵ Such propositions were formulated in: T. Kostkiewiczowa, *Sentymentalizm — sielanka — długie trwanie. O nawiązaniach do sentymentalnych podstaw gatunku w poezji XX wieku*, *Rocznik Komparatystyczny* 9/ 2018, s. 205–220.

References

- Aleksandrowska, E. *Geografia środowiska pisarskiego*, w: *Problemy literatury polskiej okresu oświecenia*, Seria druga, ed. Z. Goliński, Wrocław 1977, s. 217–334.
- Baczko, B. *Rousseau: samotność i wspólnota*, Warszawa 1964.
- Bauman, Z. *Wieloznaczność nowoczesna. Nowoczesność wieloznaczna*, Warszawa 1995.
- Bernacki, L. *Teatr, dramat i muzyka za Stanisława Augusta*, Lwów 1925.
- Bibliografia literatury polskiej "Nowy Korbut"*, t. 4–6 — cz. 1–2: Oświecenie, Warszawa 1966–1972.
- Chachulski, T. (ed.) *Antyk oświeconych. Studia i rozprawy o miejscu starożytności w kulturze polskiej XVIII wieku*, Warszawa 2012.
- Chachulski, T. *Opóźnione pokolenie: studia o recepcji „głębokiej” Jana Kochanowskiego w poezji polskiej XVIII wieku*, Warszawa 2006.
- Chamcówna, M. *Uniwersytet Jagielloński w dobie Komisji Edukacji Narodowej*, t. 1–2, Wrocław 1957–1959.
- Cieński, M. *Formacja oświeceniowa w literaturze Polski i Niemiec*, Wrocław 1992.
- Cieński, M. *Literatura polskiego oświecenia wobec tradycji i Europy*, Wrocław 2013.
- Czerniecki, S. *Compendium ferculorum albo zebranie potraw*, wydali i opracowali J. Dumanowski i M. Spycha, Warszawa 2009.
- Dix-Huitième Siècle: Qu'est-ce les Lumières*, 1973, nr 5;
- Dmitruk, K. „Oświecenie — archipelagi wspólnot”, in: *Problemy kultury literackiej polskiego oświecenia: studia*, ed. T. Kostkiewiczowa, Wrocław 1987, s. 13–30.
- Dumanowski, J. *Świat rzeczy szlachty wielkopolskiej w XVIII wieku*, Toruń 2006.
- Europejskie źródła myśli estetyczno-literackiej polskiego oświecenia: antologia wypowiedzi pisarzy francuskich, niemieckojęzycznych i angielskich 1674–1810*, oprac. T. Kostkiewiczowa i Z. Goliński, Warszawa 1997.
- Fabre, J. *Od oświecenia do romantyzmu: studia i szkice z literatury polskiej*, Warszawa 1995.
- Fabre, J. *Stanislas-Auguste Poniatowski et l'Europe des Lumières*, Paris 1952.
- Goliński, Z. *Edytorstwo — tekstologia: przekroje*, Wrocław 1969.
- Górska, M. *Polonia — Respublica — Patria: personifikacje Polski w sztuce XVI–XVIII wieku*, Wrocław 2005.
- Grześkowiak-Krwawicz, A. *Dyskurs polityczny Rzeczypospolitej obojga Narodów: pojęcia i idee*, Toruń 2018.
- Grześkowiak-Krwawicz, A. *Gdańsk oświecony. Szkice o kulturze literackiej Gdańska w dobie oświecenia. Die Aufklärung in Danzig. Skizzen über die Danziger Literaturpflege in Zeitalter der Aufklärung*, Warszawa 1998.
- Grześkowiak-Krwawicz, A. *O formę rządu czy o rząd dusz? Publicystyka polityczna Sejmu Czteroletniego*, Warszawa 2000.
- Grześkowiak-Krwawicz, A. *Regina Libertas: wolność w polskiej myśli politycznej*, Gdańsk 2006.
- Grzeszczuk, S. Hombek, D. *Książka polska w ogłoszeniach prasowych XVIII wieku*, t. 1, Kraków 1989.
- Habermas, J. *Splot mitu i oświecenia: Horkheimer i Adorno*, w: idem, *Filozoficzny dyskurs nowoczesności*, przekład M. Łukasiewicz, Kraków 2000, s. 127–153.
- Horkheimer, M., Adorno, T. W. *Dialektyka oświecenia. Fragmenty filozoficzne*, przeł. M. Łukasiewicz, Warszawa 1994.
- Janeczek, S. *Edukacja historyczna w jezuickich kolegiach Rzeczypospolitej 1656–1771*, Gdańsk 1999.

- Janeczek, S. *Edukacja oświeceniowa a szkoła tradycyjna: z dziejów kultury intelektualnej i filozoficznej*, Lublin 2008.
- Janeczek, S. *Jezuickie kolegia szlacheckie w Rzeczypospolitej Obojga Narodów: studia z dziejów edukacji elit*, Gdańsk 2007.
- Janeczek, S. *Komisja Edukacji Narodowej. Studia i szkice z dziejów polskiej kultury intelektualnej*, Lublin 2018.
- Janeczek, S. *Oświecenie chrześcijańskie. Z dziejów polskiej kultury filozoficznej*, Lublin 1994.
- Jobert, A. *Komisja Edukacji Narodowej w Polsce (1773–1794). Jej dzieło wychowania obywatelskiego*, przeł. M. Chamcówna, Warszawa 1979.
- Kaczyński, P. *Rodzina w literaturze stanisławowskiej: motywy — konwencje — poglądy*, Wrocław 2009.
- Klimowicz, M. *Początki teatru stanisławowskiego 1765–1773*, Warszawa 1965.
- Klimowicz, M. *Polsko-niemieckie pogranicza literackie w XVIII wieku. Problemy uczestnictwa w dwu kulturach*, Wrocław 1998.
- Kobieta epok dawnych w literaturze, kulturze i społeczeństwie*, pod red. I. Maciejewskiej i K. Stasiewicz, Olsztyn 2008.
- Korespondencja Adama Naruszewicza 1762–1769*, wyd. J. Platt, Wrocław 1959.
- Korespondencja Ignacego Krasickiego 1743–1801*, z papierów L. Bernackiego wydali Z. Goliński, M. Klimowicz, R. Wołoszyński, t. 1–2, Wrocław 1958.
- Kostkiewiczowa, T. *Co to jest oświecenie? Wprowadzenie do dyskusji*, „Wiek Oświecenia”, t. 17: Co to jest oświecenie, Warszawa 2001.
- Kostkiewiczowa, T. „Krytyka literacka polskiego oświecenia”, in: E. Sarnowska-Temierusz, T. Kostkiewiczowa, *Krytyka literacka w Polsce XVI i XVII wieku oraz w epoce oświecenia*, Wrocław 1990.
- Kostkiewiczowa, T. (ed.) *Motywy religijne w twórczości pisarzy polskiego oświecenia*, Lublin 1995.
- Kostkiewiczowa, T. (ed.) *Przyjemność w kulturze epoki rozumu*, Warszawa 2011.
- Kostkiewiczowa, T. (ed.) *Publiczne, prywatne, intymne w kulturze XVIII wieku*, Warszawa, 2004.
- Kostkiewiczowa, T. *Horyzonty wyobraźni. O języku poezji czasów oświecenia*, Warszawa 1984.
- Kostkiewiczowa, T. *Klasycyzm — dzieje koncepcji i badań w polskiej nauce o literaturze*, s. 54–55.
- Kostkiewiczowa, T. *Klasycyzm, sentymentalizm, rokoko. Szkice o prądach literackich polskiego oświecenia*, Warszawa 1975.
- Kostkiewiczowa, T. *Kniaźnin jako poeta liryczny*, Wrocław 1971.
- Kostkiewiczowa, T. *Mnemozyne i córki. Pamięć w literaturze polskiej drugiej połowy XVIII wieku*, Toruń 2019;
- Kostkiewiczowa, T. *Oświecenie — próg naszej współczesności*, Warszawa 1994;
- Kostkiewiczowa, T. *Polski wiek światła. Obszary swoistości*, Wrocław 2002.
- Kostkiewiczowa, T. *Problem podmiotowości w liryce Książnina. „Do Piotra Borzęckiego”*, in: *Czytanie Książnina*, ed. B. Mazurkova & T. Chachulski, Warszawa 2010, s. 131–142.
- Kostkiewiczowa, T. *Sentymentalizm — sielanka — długie trwanie. O nawiązaniach do sentymentalnych podstaw gatunku w poezji XX wieku*, „Rocznik Komparatystyczny” 9, 2018, s. 205–220.
- Kostkiewiczowa, T. *Wizje miasta w literaturze oświecenia*, „Prace Historycznoliterackie”, t. 16: Oświecenie. Studia i szkice, Gdańsk 1993.

- Kostkiewiczowa, T., Ročko, A. (eds) *Dwory magnackie w XVIII wieku*, Warszawa 2005.
- Kott, J. *O nową syntezę polskiego oświecenia*, „Pamiętnik Literacki”, z. 3/4, 1950.
- La recherche aujourd'hui*, 1998, nr 30.
- Lubaś, W. *Osobliwości językowe poezji Ignacego Krasickiego*, Kraków 1992.
- Ludzie oświecenia o języku i stylu*, t. 1–3, oprac. Z. Florczak i L. Pszczołowska, Warszawa 1958.
- Maciejewski, J. *Dylematy wolności. Zmierzch sarmatyzmu i początki oświecenia w Polsce*, Warszawa 1994.
- Magryś, R. *Bohater literacki powieści stanisławowskiej: poszukiwanie współczesnej interpretacji artystycznego fenotypu*, Rzeszów 2014.
- Matuszewska, P. *Gry z adresatem. Studia o poezji i epistolografii wieku oświecenia*, Wrocław 1999.
- Meller, K. (ed.) *Klasycyzm. Estetyka — doktryna literacka — antropologia*, Warszawa 2009.
- Mikulski, T. *Stan badań i potrzeby nauki o literaturze wieku Oświecenia*, „Pamiętnik Literacki”, z. 3/4, 1950.
- Nalepa, M., Trościński, G., Magryś, R. (eds) *Poezja okolicznościowa w polskiej literaturze 1730–1830*, t. 1–2, Rzeszów 2014.
- Oświeceni o literaturze: wypowiedzi pisarzy polskich 1740–1810*, opr. T. Kostkiewiczowa i Z. Goliński, t. 1–3, Warszawa 1993–1995.
- Oświecenie dzisiaj. Rozmowy w Castel Gandolfo*, przyg. i przedmową opatrzył K. Michalski, Kraków 1999.
- Parkitny, M. „Świadomość religijna Ignacego Krasickiego w kręgu fideizmu i oświeceniowego sceptycyzmu”, in: Kuczera-Chachulska, B., Chachulski, T. (eds) *Wiek XVIII — między tradycją a oświeceniową współczesnością*, s. 234–280.
- Parkitny, M. *Nowoczesność oświecenia*, Poznań 2019.
- Pietraszko, S. *Doktryna literacka polskiego klasycyzmu*, Wrocław 1966.
- Pluciennik, J. *Nowożytny indywidualizm a literatura: wokół hipotez o kreacyjności Edwarda Younga*, Kraków 2006.
- Pluciennik, J. *Retoryka wzniosłości w dziele literackim*, Kraków 2000.
- Puchowski, K. *Collegium Nobilium Societatis Jesu w Warszawie: z dziejów edukacji historycznej*, Gdańsk 1995.
- Ratajczakowa, D. *Pierwsze trzydziestolecie XIX wieku jako rezultat przemian sztuki w liminalnym obszarze procesu kulturowego. Z doświadczeń i rozmyślań historyka dramatu i teatru*, „Wiek Oświecenia”, t. 17: Co to jest oświecenie, Warszawa 2001.
- Rejman, Z. *Świadomość literacka oświecenia: wybrane problemy*, Warszawa 2002.
- Ročko, A. (ed.) *Słynne kobiety w Rzeczypospolitej XVIII wieku*, Warszawa 2017.
- Ročko, A. *Kontusz i frak: o symbolice stroju w XVIII-wiecznej literaturze polskiej*, Warszawa 2015;
- Ročko, A. *Pamiętniki zesłańców syberyjskich w XVIII wieku*, Olsztyn 2001.
- Ročko, A. (ed.) *Polski Grand Tour w XVIII i początku XIX wieku*, Warszawa 2014.
- Rutkowska, M. *Terminologia dramatu i teatru w polskim oświeceniu*, Poznań 2007.
- Rutkowska, M. *Terminologia literacka w wypowiedziach o powieści w XVIII wieku*, Wrocław 1975.
- Ryba, J. *Motywy podróżnicze w twórczości Jana Potockiego*, Wrocław 1993.
- Ryba, J. *Oświeceniowe „tutti frutti”. Maskarady — konwersacja — literatura*, Katowice 2009.
- Ryba, J. *Uwodzicielskie oblicza oświecenia. Szkice obyczajowe, I-II*, Katowice 1994, 2002.

- Schmidt, J. ed. *What is Enlightenment? Eighteenth-Century Answers and Twentieth-Century Questions*, Berkley-London 1996
- Sinko, Z. *Powieść zachodnioeuropejska w kulturze literackiej polskiego oświecenia*, Wrocław 1968,
- Smoleński, W. *Przewrót umysłowy w Polsce wieku XVIII: studia historyczne*, Kraków 1891.
- Snopek, J. *Objawienie i Oświecenie: z dziejów libertynizmu*, Wrocław 1986.
- Snopek, J. *Prowincja oświecona: kultura literacka Ziemi Krakowskiej w dobie oświecenia 1750–1815*, Warszawa 1992.
- Staropolskie podróżowanie, red. B. Rok, F. Wolański, Kraków-Wrocław, 2016.
- Stasiewicz, K. (ed.) *Pisarki polskie epok dawnych*, Olsztyn 1998.
- Szczepaniec, J. *Drukarnia Wolna Jana Potockiego w Warszawie 1788–1792*, Wrocław 1998.
- Teatr Narodowy 1765–1794*, oprac. J. Jackl, ed. J. Kotta, Warszawa 1967.
- Van der Meer, Jan IJ. *Literary activities and attitudes in the Stanislavian age in Poland (1764–1795). A social system*, Amsterdam-New York, 2002.
- Wawrzonkowski, K. *Wyobrażenia i wzniosłość teoriopoznawcze podstawy wybranych brytyjskich koncepcji estetycznych XVIII wieku*, Toruń 2010.
- Wichrowska, E. *Twoja śmierć. Początki dziennika intymnego w Polsce na przełomie XVIII i XIX wieku*, Warszawa 2012.
- Wiek XVIII — między tradycją a oświeceniową współczesnością: hermeneutyka wartości religijnych*, red. B. Kuczera-Chachulska, T. Chachulski, współpraca J. Snopek, Warszawa 2017.
- Zajac, G. *Fabula powieści polskiego oświecenia*, Kraków 2002.
- Żbikowski, P. *Klasycyzm postanisławowski: zarys doktryny*, Warszawa 1999.
- Żbikowski, P. *W pierwszych latach narodowej niewoli. Schyłek polskiego oświecenia i zwiastuny romantyzmu*, Wrocław 2007.
- Ziomek, J. *Epoki i formacje w dziejach literatury polskiej*, „Pamiętnik Literacki”, z. 4, 1986, s. 23–54.